

Makaleler (Tema)

YERİNDEN EDİLME VE YENİDEN YURTLANMA: ZORUNLU GÖÇ VE TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA EVİN KAYBI VE YENİDEN KURULUŞU

Asena Pala*

Özet

Ev, kaybedilen ve yeniden kurulması gereken, uzamsal ve zamansal derinliğe sahip bir mekân olarak, zorunlu göç ve cinsiyet tartışmalarının odağında yer almaktadır. Bu makale, feministlerce ortaya konulmuş eve dair kavramsallaştırmaları ve zorunlu göç bağlamında nasıl yeniden kavramsallaştırılabileceğini gözden geçirmeyi hedeflemektedir. Bu tartışma bağlamında Kürt zorunlu göçü, dikkate değer sayıda insanın evsiz ve yeniden yerleşme sürecinde yalnız bırakıldığı bir süreç olarak, söz edilen tartışmaya örnek teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, Diyarbakır'ın köylerinden şehir merkezine göç ettirilmiş kadınların deneyim aktarımlarına başvurulmuş ve evin, kadınlar için binadan köyün kendisine, memleketten baba toprağına, sahip olunan mekândan ait olunan mekâna doğru genişleyen anlamları analiz edilmiştir.

Anahtar Terimler

Zorunlu göç, yerinden edilme, ev, toplumsal cinsiyet, Kürt zorunlu göçü.

* Doktora Öğrencisi, İletişim Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi. asenapala@gmail.com
Makalenin Geliş Tarihi: 01/04/2015 Makalenin Kabul Tarihi: 14/05/2015

DISPLACEMENT AND RESETTLEMENT: LOSS AND RECONSTRUCTION OF HOME IN THE CONTEXT OF FORCED MIGRATION AND GENDER

Abstract

Home is central to forced migration and gender discussions as a place with spatial and temporal depth which is lost and needs to be reconstructed. This article aims to examine into the conceptions of home by feminists as an oppressive unit and how it can be reconceptualized in the context of forced migration. Kurdish forced migration sets an example regarding this argument, as a considerable number of people have been left homeless and unaided during the resettlement period. In this regard, narratives of forcibly migrated women of Diyarbakır are referred and the expanding meanings of homeplace from the building to the village, hometown, motherland etc. have been analyzed.

Key terms

Forced migration, displacement, home, gender, Kurdish forced migration.

Giriş

Ev alanı, kamusal/özel alan ayrımında, çeşitli nedenlerle, geleneksel özel alan olarak tanımlanmıştır. Bu ayrımın neredeyse "doğal" bir sonucu olarak ev, aynı zamanda kadınlara mahsus bir alan olarak tanımlanmış ve Batı kültürü gibi diğer kültürlerde de kadın, ev alanıyla özdeş sayılmıştır. Söz konusu kadın-ev-özel alan özdeşliği, bu üçlünün, özellikle evin, feministlerce çeşitli bakımlardan uzun uzadıya tartışılmasına neden olmuştur. İki bölümden oluşan bu çalışma, ev alanının, bir ekonomik birim olarak haneden, tarih boyunca, özellikle ulus-devlet anlatılarında metaforluğunu ettiği yurda/memlekete doğru genişleyen anlamlarına, aynı zamanda bu anlamların zorunlu göç bağlamlarında evin kaybedilmesinin ve yeniden kurulmasının, Kürt kadınları için ne anlama geldiğinin tartışılmasına odaklanmaktadır. İlk bölümde, ev alanının,

özellikle Marksistler tarafından, kamusal alanı anlamak için araçsallaştırılan baskıcı bir özel alan olarak nasıl ele alındığına, ev kavramının gönderme yaptığı daha kapsayıcı alanlara ve bu anlam genişlemesi dolayısıyla kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımın dönüşümlü olarak keskinleşmesi ve belirsizleşmesine ve kentsel mekânda evin yeniden kurulabilmesinin olanaklarının tartışılmasına odaklanmaktadır. İkinci bölüm ise Diyarbakır'ın iki mahallesinde yürütülen alan çalışmasına dayanarak, zorunlu göç bağlamlarında merkezi öneme sahip olan evin kaybı ve yeniden kurulmasına ilişkin kadın deneyimlerinin aktarılması ve analizini hedeflemektedir.

Feminist Çalışmalarda Ev: Genişleyen Anlamlarıyla Birlikte Evin Olanakları

Toplumsal Cinsiyet, Sermaye ve Patriyarka Bağlamında Ev: Baskıcı Bir Alan

Kamusal/özel alan tartışmalarında ev alanı, liberal gelenek içinde tartışmasız bir özel alan olarak belirtilmiştir. Ekonominin ve politikanın alanları arasında ayrım yapan liberal gelenek, haneyi (household), bir ekonomik alan olarak ele almış ve kamusal alandan ayrı bir bütünlük olarak tariflemiştir. Liberal geleneğe ek olarak, ekonomi ve politika arasında böyle bir ayrıma gitmese de, hatta ekonomiyi politikanın "altyapısı" olarak görse de, Marksist gelenek de evi, kadın emeğinin yeniden üretim ve artı değer üretimi yoluyla kapitalizm tarafından sömürüldüğü bir özel alan olarak tanımlar.

Marksistler, zaman zaman indirgeyici bir biçimde, evi yeniden üretime ilişkin ihtiyaçlar tarafından belirlenen, tekrarlanan işin alanı olarak, aynı zamanda kadınlara tahsis edilmiş bir alan olarak tanımlamışlardır (Jaggar'dan aktaran Küçükkırca, 2011). Marksizmin emeğe ilişkin bu "cinsiyet körü" özel alan tanımına yönelik ilk ve en güçlü eleştiri şüphesiz Heidi Hartmann'dan gelmiştir. Hartmann, bilindiği gibi, Marksizm ve feminizm arasındaki ilişkiyi "mutsuz evlilik" olarak tanımlar ve Marksizm ve kadın sorununa ilişkin problemleri üç temel ekseninde ortaya koyar:

İlk olarak, Marx, Engels, Kautsky ve Lenin de dahil olmak üzere ilk Marksistler, kapitalizmin tüm kadınları ücretli işgücü içine çekmekte ve bu sürecin, cinsiyete dayalı iş bölümünü yıkmakta olduğunu düşündüler. İkinci olarak, çağdaş Marksistler, kadınları kapitalizmdeki günlük yaşamın analizi içine aldılar. Bu görüşe göre, yaşamımızın tüm unsurları kapitalist sistemi yeniden üretir şekilde görülmektedir ve bu sistemin içinde hepimiz işçiyizdir. Üçüncü olarak, Marksist feministler ev işi ve onun sermayeyle olan ilişkisi üzerine odaklanmışlardır ve bunlardan bazıları, ev işinin artı değer yarattığını ve ev kadınlarının doğrudan kapitalistler için çalıştıklarını öne sürmüşlerdir (2006, s. 5).

Hartmann, Marksizmin cinsiyetler arası iş bölümü ve kadının ikincilliği üzerine yürütülen bu tartışmalara, birkaç farklı noktadan hareketle karşı çıkar. Hartmann' göre ilk Marksistler, kadınların ve erkeklerin kapitalizme ilişkin deneyimlerinin farklılığına odaklanmada yetersizdiler ve bu yetersizlik, kadın emeğinin sömürülmesinin sürdürülmesinden erkeklerin sağladığı çıkarı örten nitelikteydi. Buna göre kapitalizmi önceleyen patriyarka, kapitalizmin sonlanmasıyla ortadan kalkmayacaktı (2006).

İlk Marksistlerin kadın emeğinin sömürülmesini analiz ederken gözden kaçırdıkları farklılaşan deneyimler, daha sonra Zaretsky tarafından ele alınmıştır. Zaretsky'e göre, cinsiyetler arası iş bölümünü yaratan kapitalizm olmasa da, cinsiyetçilik sermaye tarafından yeniden biçimlendirilmiştir. Kadınlar yeniden üretimin sağlayıcıları olarak ev içinde erkekler için çalışıyor gibi görünseler de, aslında sermaye için çalışmaktadırlar (1973; 1974; 1976, aktaran Hartmann 2006). Zaretsky'nin özel alan ve kapitalizm ilişkisini inceleyen bu analiziyle ilgili Hartmann şu soruyu sorar: "[E]ğer özel alanı kapitalizm yarattıysa, bu neden kadınların özel alanda çalışmaları ve erkeklerin işgücüne katılmaları şeklinde oldu?" (2006, s. 11) Hartmann'a göre yeniden üretim yoluyla aslında sermayeye hizmet eden kadınların erkeklere hizmet ediyormuş gibi görünmesi, yalnızca bir görünme değildir: ev içi yeniden üretim yoluyla kadınlar nihayetinde kapitalizme hizmet ediyor olsa da, aslında erkeklere de hizmet etmektedirler (2006).

Çağdaş Marksistler gibi Marksist feministler de ev işini analiz ederek, ev işi dolayısıyla kadın emeğinin nihayetinde sermayeye ve kapitalizme hizmet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Hartmann, Mariarosa Dalla Costa'nın ev işi analizinin feminist mücadele açısından oldukça faydalı olmasına rağmen, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilere odaklanmakta yetersiz kaldığını iddia eder. Buna göre Dalla Costa, ev işinin sermaye ile olan ilişkisini incelerken ve bu dolayla kadınların ev işi için ücret talep etmesi gibi sermaye karşıtı mücadeleyi teşvik ederken, kısa vadede ev işinden erkeklerin sağladığı çıkarı göz ardı etmiştir. Hartmann'a göre ev ve ev işi, kapitalizmle birlikte patriyarkanın da sürdürülmesine yol açar ve ikincisi Marksistler tarafından çoğunlukla gözden kaçırılmış, sermaye karşıtı mücadelenin gölgesinde kalmıştır (2006).

Hartmann, kapitalist sistemde, kadın emeğinin sömürülmesini ikili bir yapıda analiz etme gereğini belirtir: Kapitalizm ve patriyarka. Yukarıda tartışıldığı üzere Hartmann, Marksizmi genel olarak, patriyarkayı analitik bir odak olarak ele almaması sebebiyle eleştirmiştir. Ancak Hartmann'ın bu ikili yapı teorisi de, Iris Marion Young tarafından çeşitli açılardan yetersiz bulunmuştur. Young'a göre kapitalizm ve patriyarkayı birbirinden tamamen ayrı baskıcı sistemler olarak ele almak, kapitalizmin farklı, ya da Batılı olmayan, bağlamlarda incelenmesini olanaksız kılar (1981, aktaran Küçükırca, 2011).

Kapitalist ve patriyarkal süreçlerin birlikte işlediği bir alan olarak ev, ekonomik ya da sosyo-ekonomik bir birim olarak, kadınlar için bir baskı alanıdır. Ancak ev, "ev içi emek" ve "kamusal-özel alan ayrımı" dışında, "bunun ötesine giden, çok daha zenginleştirilebilecek bir alana gönderme yapar" (Bora, 2009). Takip eden bölümlerde "ev", sosyo-ekonomik bir birim olmanın ötesinde, aynı zamanda bir kültür, kimlik ve duygu alanı olarak genişleyen anlamlarıyla ele alınacak ve bu anlamların feministlerce/feminist mücadele bağlamında nasıl tartışıldığına işaret edilecektir.

Evin Sınırları: Kökler, Aidiyet, Yurtlanma

Yeniden üretimin alanı olarak tanımlanan ev, Marksizm ve sosyalist feminist tartışmalar dâhilinde, hâlâ bir sosyo-ekonomik birimdir. Ancak özellikle sosyolojik ve antropolojik çalışmalardan bazıları evi, mekânsal sınırlılıkları aşan, genişleyen ve çeşitli biçimlerde kapsayıcı bir alan haline getiren anlamlarıyla birlikte ele almışlardır. Örneğin, Wenona Giles, uluslararası zorunlu göç ve cinsiyetçi şiddeti ev, hane ve içkinlik ekseninde tartıştığı çalışmasında haneyi şu şekilde tanımlamaktadır:

[Haneler], toplumsal örgütlenmenin üyelerinin sağkalımını zaman boyunca ve zorunlu göç ile göçmenlik durumunda kıtalar ve ülkeler boyunca destekleyen küçük ölçekli biçimleridir. Kendi başlarına birer ekonomik müessese olmalarının yanı sıra diğer hanelerle bağlantılıdırlar ve her zaman içine gömülü oldukları daha geniş bir ekonomi ve kültür tarafından şekillendirilirler. Diğer hanelerle bağlantıları ekonomiktir; ancak aynı zamanda toplum ve aile ortaklıklarını içeren bir biçimde duygusaldır da. (1997, s.387, aktaran Giles 2008, s. 85)

Hanenin ekonomik bir birim olduğu kadar, toplumsal ve kültürel çevre tarafından tanımlanan (ve yerinden edilme/yeniden yerleşme durumlarında yeniden tanımlanan) bir alan olarak ele alınması, beraberinde ev kavramının genişleyen anlamlarıyla tanımlanmasını gerektirir. Giles'a göre ev, temelde ekonomik ve ilişkisel bir birim olan haneden farklı olarak "memleket" ve "ulusal aidiyet" gibi kavrayışlara işaret edebilen, aynı zamanda içinde yaşanan yerleşkeye, haneye ya da aileye karşılık gelebilen bir kavramlar bileşiğidir (2008).

Ev kavramının işaret ettiği üç farklı düzeyden söz eden Bhattacharjee'nin çalışmasında da ev, benzer bir şekilde genişleyen anlamlara sahiptir: "[H]eteroseksüel ve ataerkil ailenin (geleneksel) özel alanı"; "diğer etnik topluluklardan ayrılan ve farklılaşan geniş çaplı bir etnik grup"; "genellikle milliyetçi hareketler ve sömürgecilik tarihi tarafından oluşturulmuş ulusal köken" (1997,aktaranGiles 2008), evi çerçeveleyen tanımlardan birkaç örnek olarak anılabilir.

Evin bir "özel alan" olmaktan öte anlamlarını tartışırken, tarihsel olarak milliyetçilik ve millet sembolü olarak kullanıldığına dikkat çeken bir başka isim de Aksu Bora'dır. Bora'ya göre ev, kültürün tamamında izi sürülebilene, kişinin "dış"a karşı tanımladığı ve kişinin kendisini de biçimlendiren "iç"tir (2009, s. 72). Evin bu oldukça kapsamlı anlamlar dizisine işaret eden bir kavram olması, feminist tartışmalar bağlamında şu soruyu sordurur: "İkincileştirilmeden kurtulmanın yolu evden çıkmak mıdır?" (Bora, 2009, s. 74). Feminist tartışmalarda evin, ekonomik ya da özel alan olarak "baskıcı" bir birime indirgenmesi ve kadının özgürleşmesi yolunda evden çıkmanın olumlanması, kadınlar açısından "yersiz yurtsuzlaştırıcı" bir politika olarak da tanımlanmıştır (Aktaş 1992, aktaran Bora, 2009, s. 73).

Evin temelde barınma ihtiyacını karşılayan, ancak toplumsal cinsiyet hiyerarşisiyle örülü bir mekândan kamusal çağrışımları da içeren topluluk aidiyetine doğru genişleyen anlamları, kadınlar ve feminist mücadele için ne ifade eder? Öncelikle, Doreen Indra'nın işaret ettiği üzere ev, genişleyen anlamlarıyla ele alındığında, kamusal/politik olandan bağımsız, ya da cinsiyet eşitsizliklerinin mikro düzeyde gözlemlenebildiği bir baskı alanı olmaktan öte, gündeliğin ve toplumsalın kurulduğu, geçirgen bir alandır (2008). Kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrım, evin bir mekândan daha fazlası olduğuna işaret eden bu tartışmayla bulanıklaşır.

Zamansallık, ev alanının önemli boyutlarından biridir (Küçükırca, 2011). Young, ev alanının tarih boyunca kadınların aleyhine işlemiş bir takım baskıcı mekanizmalar tarafından idare edildiğini kabul etse de, ev içi emeğin ve yeniden üretimin "anlam üretme" potansiyeline dikkat çeker:

Beauvoir, banyo temizlemenin, yerleri süpürmenin ve çocuk bezi değiştirmenin gerekli olmasına rağmen yalnızca araçsal olduğunu ve [kadına] yaratıcılık ya da bireysellik bahsetmediğini söylerken kesinlikle haklıydı. Ancak ev işini toptan ya da kısmen içkinliğe indirgeme noktasında haksızdı. Ev işi (*homemaking*) her zaman ev işi değildir (*housework*). Aralarındaki farkı anlamak için ev fikrini ve evin kişinin

kimlik duygusuyla olan ilişkisini yeniden düşünmek gerekir. Ev, aşkınlığın yaratıcı-yıkıcılığından ve içkinliğin tarihdışı tekrarından farklılaşan bir tür öznellik ve tarihselliği harekete geçirir (Young, 2005, s. 138).

Young'un, evin kimliği kuran bir alan olarak kurulmasında dikkat çektiği ikinci nokta, kadınların ev içinde kişisel tarihi ve aile tarihini koruyucu bir rol üstlendikleridir. Koruma (*preservation*), en az evin inşası kadar önemlidir ve evin inşasından farklı olarak süreçlidir. Koruma, beraberinde kişisel hikâyelerin ve tarihin kuşaktan kuşağa aktarılmasını da getirir ve bu aktarım, Young'a göre, kişilere bir "yaşam bağlamı" (*life context*) verir (2005).

Yine zorunlu göç bağlamlarından örnek vermek gerekirse, 1980'lerin başlarında Sovyet işgali sonucunda yaşam alanlarından koparılan Afgan mültecilerle ilgili yaptığı çalışmada, Afgan kadınların zorunlu göç anlatılarına odaklanan Ritendra Tamang (2009), kadınların kaybettikleri evlerine yükledikleri bir dizi sembolik anlama odaklanır. Tamang'a göre ev (home), kadınlar için zorunlu göç bağlamında neredeyse zorunlu olarak memlekete (homeland) gönderme yapar: Şimdi artık çok uzakta olan ev, bir yere ve bir topluluğa ait olma hissi anlamına geldiği gibi, bu sembolik anlamlar ev mekânına "zamansal bir derinlik" kazandırmaktadır (Gupta & Ferguson, 1997, aktaran Tamang, 2009). Benzer şekilde Khattak (2003), zorla göçertilen insanların eve ilişkin hatıralarının, göç sonrası travmayla "başa çıkma" sürecinin önemli bir parçası olduğunu ifade eder.

Yeniden yerleşme bağlamında ise, Joe Willam (2006), kadın mültecilerin kendilik hissiyatlarını ve varoluşlarının odak noktası olarak tanımladıkları 'ev' hissiyatlarını koruma altına almanın bir yolu olarak mülteci kampları içinde kendilerine ait olan alanı, son derece belirgin bir biçimde "işaretlediklerine" dikkat çeker. Burada bahsedilen yeniden yerleşmeye yönelik pratikler, aile için barınma ihtiyacını karşılamayı da içermekle birlikte, bunun ötesinde bir varoluş alanı yaratmaya yönelik çabalar olarak okunabilir. Zira evin kaybı, ekonomik bir alanın kaybı olduğu kadar, gündelik hayat

pratiklerinin, dayanışma ağlarının, dolayısıyla bütünlüklü bir benlik kavrayışının kaybıdır.

Ev, feminist çalışmalarda, kadının ikincilliğinin sürdürülmesi, emeğinin sömürülmesi ve kamusal alana çıkışının engellenmesi gibi meselelerle ilişkili olarak önemli bir tartışma noktası olmuştur. Kamusal alan/özel alan ve ev içi emek bağlamlarında tartışıldığında, feministler tarafından baskıcı, kadının özgürleşmesi için kurtulması gereken, emek sömürsü ve patriyarkanın kol kola idare ettiği bir alan olarak tanımlanmıştır. Ancak ev, girdileri ve çıktıları olan, kamusal alanda üretimin sürdürebilmesi için yeniden üretimin gerçekleştiği bir "kara kutu" olmanın dışında, gönderme yaptığı başka alanlarla birlikte ele alındığında, evin yalnızca baskıcı bir alan olmadığı anlaşılmaktadır.

Ekonomik bir birim olarak ele alındığında mekânsal sınırlılıklarla tanımlanan ev, aynı ölçüde toplumsal ve duygusal bir alan olarak görüldüğünde, sınırları o kadar da kolaylıkla çizilemeyen, mekânsal olduğu kadar zamansal da olan bir alan haline gelmektedir. Bu nedendir ki ev, tarih boyunca, bir otel odasından farklı olarak, içinde yaşanan dört duvar ve bir çatıdan çok, gündelik hayatın, toplumsal ilişki ağlarının, kişisel hikâyelerin kurulduğu ve birden çok mekanizmanın birlikte ve süreçsel olarak işlediği bir alana gönderme yapmıştır.

Kürt Zorunlu Göçü Bağlamında Ev

Birinci bölümde söz edildiği gibi, kamusal alan/özel alan tartışmalarında sıklıkla bir kadın mekânı olarak kurgulanan ev, zorunlu göç bağlamında, hem göç sürecinin ve yerinden kopmanın hem de yeniden yerleşme, uyum ve bütünleşme süreçlerinin odağında yer alan bir mekândır. Yerinden edilme söz konusu olduğunda, mekânı aşan anlamlarıyla birlikte ev, hem paylaşılan bir travma üzerinden 'yurt'a gönderme yapar hem de kolektif kimliklerin yeniden üretildiği ve bu travmanın rehabilite edildiği yeni bir gündelik hayat alanına dönüşme potansiyeline sahiptir. Evin/yurdun kaybedilmesi,

ekonomik bir yıkım olmanın ötesinde, sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir mülkün değil, yaşam alanının ve gündelik hayatın da tahrip edilmesi anlamına gelir. Bu nedenle zorunlu göç bağlamında ev, sadece ekonomik ya da kamusal olanı anlamak için araçsallaştırılabilecek toplumsal bir birim değil, aynı zamanda yeniden konumlanmanın inşa edildiği, kimlik, aidiyet ve iyelik kiplerinin düzenlendiği geçirgen bir alan olarak ele alınmalıdır.

Zorunlu Göç/Yerinden Edilme ve Ev: Evin Kaybı

Türkiye'de zorunlu göç ve yerinden etme uygulamaları, Kürdistan İşçi Parti'sinin 1974 yılında fiili olarak yapılanmasının ve 1984 yılında eyleme geçmesinin ardından, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda devlet tarafından başlatılan "düşük yoğunluklu ve gayri nizami savaş" halinin en kitlesel ve önemli bileşenlerindedir (Keser 2011, s. 52). Örgütün eyleme geçmesinden kısa bir süre sonra uygulanmaya başlayan zorunlu göç ve yerinden etme, "örgüte bölgenin kırsalından gelen desteği kesme" ve "bölge coğrafyasının savaş koşullarınca yeniden düzenlenmesi" adına uygulanan bir devlet stratejisi haline gelmiştir (Saraçoğlu 2011, s. 88). TBMM İnsan Hakları Araştırma Komisyonu'nun verilerine göre, 1987-1994 yılları arasında 3.438 yerleşim yeri boşaltılmıştır (GÖÇ-DER). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne göre göç ettirilen nüfusa ilişkin rakamsal veri ise 953.680 – 1.201.200 arasındadır (HUNEE).

Kürt coğrafyasında 1980'lerin sonunda başlayıp, 1990'ların ortasına dek devam eden, "köy boşaltma" olarak da bilinen devlet eliyle zorla göçertme uygulamaları, hatırı sayılır bir nüfusun kırsaldan kent merkezlerine doğru akışına sebep olmuştur. Kır nüfusunun köylerini terketmesine neden olan bu uygulamalar çeşitli, çok katmanlı ve çok faillidir: Kimi zaman yaşam alanlarına doğrudan müdahale edilmiş (evlerin yakılması), kimi zaman köylülerin evlerini terk etmelerine sebep olacak bir güvensizlik ortamı yaratılmıştır. Bazı köylüler ise gıda ambargosu, yayla yasağı gibi olağanüstü hal şartlarından ötürü gündelik geçimlerini sağlayamayacak hale geldikleri için göç

etmiştir.(Çağlayan 2011, s. 18). Her şartta değişmeyen şeylerden biri, yerinden edilen nüfusun, büyük oranda geri dönülemez bir biçimde evlerini kaybetmiş olmalarıdır.

Sözü edilen zorunlu göçün evsiz bıraktığı kadınların anlatılarına dayanan bir başka çalışmamda¹ belirttiğim gibi, yerinden edilen kadınların zorunlu göç sürecine ilişkin anlatılarında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan unsurlardan biri, kadınların göç sürecinde meydana gelen çatışmalı atmosferin öyküsünde ortaya çıkan “ev”e ilişkin anlatılardır. Evin zorunlu göç anlatılarında öne çıkan bir anlatı unsuru olmasının nedeni, öncelikle köy gündeliğinin bir parçası olarak kadınların, “asker”, “hükümet” ya da “korucu” geldiğinde buldukları, deneyimlerinin tam ortasında duran bir mekân olmasıyla açıklanabilir. Ev alanı, kadınların anlatılarında, köy boşaltılma sürecinde tahrip edilen ve ellerinden alınan bir mülk olmaktan öte, hem sahip olunan, hem de ait olunan, dolayısıyla korunması gereken bir mekân olarak kurulmuştur:

Annemin evine gittiğimizde annem bizi dışarıya çıkardı, amcamla odada tek kaldı. Daha sonrasında buğday torbalarını kapının önüne koymamızı istedi. Kendimizi kurşunlardan korumak için siper yaptı buğday torbalarından annem. “Köyümüz yıkılıyor, biz evimizden uzak kalmayalım, evimizi başıboş bırakmayalım” dedi.²

Birkaç ay geçti aradan, Hizbullahçılar kalktılar bunların evine girdiler. Benim nenem gitti devlete, karakola dilekçe verdi, dedi ne hakları var, hem bizi öldürdüler, hem bizi göç ettirdiler, hem bizim evimize girdiler! Ne hakları var bizim evimize giriyorlar?³

Yukarıdaki alıntıların işaret ettiği üzere, kadınlar için ev, kendi direniş stratejilerinin geçerli olduğu, korunması gereken, kendileri orada olsa da olmasa da "düşman" tarafından ele geçirilmemesi gereken bir alandı. Önceki bölümde Giles'in (1997) işaret ettiği gibi ev, zorla göçertilen kadınlar için yalnızca maddi bir mekân değildi, haneye ve aileye de işaret etmekteydi, dolayısıyla Young'ın (2005) işaret ettiği gibi inşa edilmişinin aksine süreçsel bir koruma (*preservation*) gerektirmekteydi, kimliğe ve yaşam bağlamına (*life context*) gönderme yapmaktaydı. Bunun başka bir örneğini aşağıdaki alıntıda

görebiliriz: “Ölülerimiz çamur içerisinde yatıyordu, gözlerimiz onları görüyordu ve hep birlikte dönüp dedik ki ‘onları bırakıp nereye gidelim?’ Ben döndüm kadınlara dedim ki ‘biz gitmeyelim’.⁴

Evin genişleyen ve binadan öte, içinde yaşanan yerleşkeye doğru açılan anlamlarına giderken bu alıntıda, kadınların ölülerini gömmek suretiyle yerleşikliklerini koparmama çabasını izleyebiliriz. İnsanlık tarihinin başından beri yerleşik hayatın (*sedentizm*) birincil gösterenlerinden biri sayılan ölü gömme (Bar-Yosef, 1988), şüphesiz günümüzde hâlâ bir coğrafyaya bağlı olma/kalma pratiğidir.

Bhattacharjee ve Giles'in işaret ettiği gibi, evin aidiyet ilişkisi kurulan toprak, coğrafya ve etnik aidiyete doğru genişleyen anlamlarından bahsederken, zorunlu göçe maruz kalan kadınların köylerine geri dönmeye ilişkin görüşlerine başvurabiliriz. Köye geri dönüş, şüphesiz ki merkezi yönetimin cılız çabalarının⁵ etkili sonuç vermediği bir proje olarak kalmıştır. Gerek ekonomik koşullar (merkezi yönetimin verdiği maddi desteğin çok az olması, yayla yaşağının devam ediyor olması gibi), gerek güvenlik koşulları (kara mayınlarının temizlenmemiş olması, köy koruculuğu sisteminin devam ediyor olması gibi), gerekse sosyal koşullar (kentte yetişen yeni nesil, sağlık problemlerinin artması ve kentsel sağlık imkânlarına duyulan ihtiyaç) köye geri dönüşü büyük ölçüde imkânsızlaştırmıştır. Bunların yanı sıra, kadınların ifade ettiği üzere, köyde hâlâ (tahrip edilmemiş yahut yeniden inşa edilmiş) bir evin olması, köye geri dönmek için yeterli değildir. Zira köy boşaltılmaları sırasında ortadan kaldırılan, yalnızca köyün maddi varlığı değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik ilişki ağları, topluluğun kendisi, köyü "memleket" yapan her şey de yok edilmiştir. Toprakla kurulan aidiyet ilişkisi, bu dolayısıyla evin anlamını genişletir, Giles'ın işaret ettiği gibi, ev mekânının içine gömülü olduğu ilişki ve duygusal alanı kapsar hale gelir.

Köy hep yıkıldı. Köy boşaldı. Köylüler artık kendileri davalılar. Zaten hep gidip geliyoruz. (...)Vallahi gidiyorum. 150 evdi orda. Orda bir odamız salonumuz var. Gidip işimizi yapıyoruz. Yazın gidiyoruz.

Baharda iki defa gidiyoruz. Elimiz oradan kopamıyor. Ama buradan da kopamıyoruz. Eğer köydeki bağımız bahçemiz de olmasa burada geçinemeyiz.⁶

Biz oraya gidiyoruz, ağaçları birbirine verip üzerine bir naylon atıyoruz, birkaç gün orada kalıp geliyoruz. Orada hayvanlara bakıyoruz, badem topluyoruz. Köyde beş ev var. Yetmiş beş evden beş ev tek kaldı. Onlar geldiler, bir daha gittiler. İki üç yıldır geri döndüler. Her taraf yıkıldı, onlar da kendilerine idarelik bir yer yapmışlar. Gücümüz olsaydı biz de öyle yapacaktık, yazın orada kalacaktık, kışın gelecektik.⁷

İnsan kendi toprağını nasıl özlemez? Keşke gidip annemin babamın mezarını görsem de öyle ölsem. İnsan orada büyüyor, babasının, dedesinin toprağı...⁸

Görüldüğü gibi köyde sağlam kalan, yahut yeniden inşa edilen evler, söz konusu ilişkisel ağların ortadan kalkmış olmasından ötürü mevsimlik ve geçimlik araçlar olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bunun dışında, köyle ve "memleket" olan evle kurulan ilişki, ulaşılması imkânsızlaşmış bir özlemle tarif edilmektedir. Takip eden bölümde tartışılacağı üzere ev, yeniden yerleşme esnasında buradakinden farklı bir biçimde sorunsallaştırılmış ve yurtlanmanın önündeki engellerden biri olarak konumlandırılmıştır.

Yeniden Yerleşme ve Yurtlanma

Zorunlu göç ve yerinden edilme, deneyimlenme şartlarının dramatikliğinin yanı sıra, zorla göçertilmiş olmanın meydana getirdiği, bizim örneğimizde hâlâ büyük oranda çözülememiş olan, yeniden yerleşme koşullarının yarattığı problemleri de taşıyan bir süreçtir. Bir başka deyişle, evini kaybetmiş olmak zorla göçertilenler için yalnızca bir başlangıç noktasıdır. Yeniden yerleşmek, başlıca problemleri yersiz-yurtsuzlaştırılmak olan göçmenlerin sürekli olarak kovaladığı bir sağkalım mücadelesine dönüşmüştür.

Yerinden edilmiş kadınların yeniden yerleşme öykülerinde ev, köye ve köydeki evlerine dair ifadelerinin aksine, temel bir ihtiyaç olan barınma ihtiyacına işaret eder şekilde yerini almaktadır. Köydeyken varlıklı olan ve bu varlıklarının bir kısmını kente

getirebilmiş olan birkaç ailenin dışında, yerinden edilen ailelerin büyük bir kısmı, şu anda yaşamakta oldukları evlerde kiracı olarak yaşamaktadır; köylerinde kendi evlerindeyken kentte kiracı konumundadırlar.

Yeniden yerleşme öykülerinde yer alan bazı ifadeler, kiracı olma halinin köyden göç etmiş kadınlar için oldukça olumsuz anlamlara geldiğini ve kadınların kiracı olarak yaşadıkları evlerde, köydeki evleriyle kurdukları sahiplik/aidiyet ilişkisini kuramadıklarını göstermektedir. Kiracı olma hali, ekonomik olarak zorlayıcı bir faktör olmasının yanı sıra, kırsal nüfus için oldukça yabancı bir kentli kategoridir. Kadınlara göre, kirasını ödedikleri ev "milletin evi", "el âlemin evi"dir, kendileri de "elin kiracısı"dırlar. Yeni yerleşimdeki evle kurulan bu güvensiz ilişki, ekonomik zorlayıcılığının yanı sıra, evini kaybetmiş insanların kentsel alanda evle ilgili yaşadıkları ikinci bir travmaya işaret eder. Kiracı evin sahibi olmamakla birlikte, sürekli borçludur:

Vallahi sıkıntımız çoktur. Söylemezsek yalan olur. Milletın kirasından çok çektik. Mecburuz ne yapalım. Bu yirmi yıl oldu milletın kirasındayız. Nerden getirsek de kirayı vermek zorundayız. Mecbur. Ne yapalım.⁹

Kalktılar dediler üç güne kadar siz evinizi taşıyacaksınız. Taşının yoksa çocuklarınızın, evinizin içine bomba atacağız. Sizin hepinizi öldüreceğiz. Ve kalktık o karın içinde çocuklarımızı aldık ve kaçtık. Zaten eşyalarımın yarısını evlerde bıraktık. Kaçtık geldik. Evimizi yaktılar. Hiçbir şey bırakmadılar. Her şeyimizi yerle bir ettiler. Hiçbir şeyimizi bırakmadılar. Ve çıktık geldik. Bu 14 yıldır el âlemin evinde kaldık. İşte şehrin bu köşesinde...¹⁰

"Sürekli borçlu olma hali" ve içinde yaşanan evle aidiyet ilişkisinin kurulamaması, kadınlar için yeniden yerleşme ve yurtlanmayı sekteye uğratan önemli faktörlerden biri gibi görünmektedir. Söz konusu aidiyet hissi eksikliğinin başka bir boyutu da, köydeki sosyal ilişki ağlarının sağladığı köyün, bütünüyle bir ev olarak kurulmasının aksine, yeni yerleşkelerde eskisi gibi düzenlenemeyen güven ilişkileridir. Kent yaşamında "dış"a karşı kurulan "iç", mekânsal olarak daralmıştır:

Köyde daha rahattık. Yani köyde kimin ne olduğu belliydi. Hiçbir erkek bir kadına yanlış gözle bakamaz ya da onunla başka bir dille konuşamaz. Çünkü birbirlerini tanıyorlar, birbirlerine saygıları var, birbirlerini koruyorlar, o duygu da var köylülerde. Ama Diyarbakır'da değil, Diyarbakır'da hayatta değil! Bir kadının yalnız yaşaması sorun. Köyde sen saat on ikiye kadar bir yerde kalsan, gitsen birinin evine sorun değil. Ama burada dörde kadar kalsan, dördü on geçse sorun.¹¹

Yabancılara gitmiyoruz. Onlar da gelmiyor. Yabancılar. Aynı memleketli değiliz. Dışarıda gördüğümüzde diyoruz nasılsınız falan... Yoksa gidip gelmiyoruz. Komşuyuz. Memleketli değiliz. Gidip gelmiyoruz.¹²

Çocuklarımız elin kapısının ağzına gidiyor. Dışarıda (köyde) olsan gidersin komşunun yanına hava alırsın, ama burada kimin yanına gidebilirsin ki, yabancıların yanına insan gidemez.¹³

Kentsel yaşama ilişkin aktarılan deneyimlerde belirtildiği gibi, köyün güvenilir, nefes alınabilir, "tanıdık" doğası, kamusal/özel alan ayırımını köy mekânı için geçişli kılmış, bir bakıma evi köy, köyü de ev haline getirmiştir. Başkalarının evine misafir olabilme, komşularını ziyaret edebilmenin zamansal esnekliğine yapılan vurgu, bu alanın aslında ne kadar "bizden, bizim ve içeride" olduğuna işaret etmektedir. Kentsel alandaki yeni yerleşim yerleri ise bunun aksine, kimin ne olduğunun belli olmadığı, yabancılarla dolu, dolayısıyla sosyal ilişkilerin formel düzeyde tutulması gereken alanlardır. Köydekinin aksine kentte, insanlar "başka bir dille" konuşabilir. Burada ima edilen elbette ki teknik anlamda aynı dili konuşmamak değil, köyde anlam çerçevelerinin benzerliği, sosyal ilişkilerin üzerinde uzlaşmış bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır.

Özellikle kadınlar açısından kamusal mekânların kullanımının kısıtlı olması anlamına gelen kentsel yaşam, ev mekânını da barınma ihtiyacını karşılayan ve yalnızca ailenin birlikte yaşadığı bir özel alan olarak kapatmış gibi görünmektedir. Ancak daha önce de işaret edildiği gibi, bu özel alan da o kadar özel değildir, zira aslında "elin evi"dir. Köylerinden, ölülerinden, memleketlerinden, memleketlilerinden, dedelerinin toprağından ve hem sahip hem de ait oldukları evlerinden koparılmış kadınlar için

yeniden yerleşme ve yurtlanma deneyimi, kentte sürekli olarak gecikmiş ve tamamlanamamıştır.

Sonuç

Ev mekânının tartışmasız bir özel alan, mahremiyetin alanı ve geleneksel "kadın mekânı" olarak kurulmasına karşı, bu alanın, sermaye ve patriyarka bağlamında ele alınmasıyla geliştirilen itirazları, ev alanının sınırları ve genişleyen anlamlarıyla ilgili zamansal-mekânsal bir tartışma takip etmiştir. Sınırları çeşitli bağlamlara göre belirlenen, sıklıkla genişleyip daralabilen ev alanının, baskıcı ve araçsal bir birim olduğu iddiasının ötesine geçmeyi amaçlayan bu tartışmalar, evin özgürleştirici bir alan olarak yeniden ele alınmasının olanaklarını sorgulamışlardır. Zorunlu göç ve yerinden edilme deneyimlerinde gerek maddi, gerek hissi olarak merkezi bir öneme sahip olan ev alanı, bu bağlamda kadın deneyimlerinin de merkezindedir ve söz konusu olanakların açıkça gözlemlenebilmesini mümkün kılar.

Bu çalışmada tartışıldığı gibi ev, zorunlu göç bağlamında bütün bileşenleriyle birlikte kaybedilen ve yeniden yerleşmenin bir koşulu olarak yeniden kurulması elzem olan bir alandır. Kaybedilen bir alan olarak ev, sahiplik/aidiyet ekseninde anlamı genişleyen, kökene, memlekete, toprağa, kamusal/özel alan ayrımının silikleştiği çok katmanlı, çok bileşenli bir "iç"e işaret etmektedir. Yeniden yerleşme ve yurtlanma bağlamında ise ev, ekonomik bir birim, bir sığınak, bir barınak olmanın yanı sıra dışarıyı keskin bir biçimde dışarıda bırakan, ancak pek de "iç" olamayan bir alan olarak analiz edilmiştir. Zira Young'un (2005) işaret ettiği gibi ev, bir yaşam bağlamı sağlar: Hatırlamanın ve korumanın süreçsel dinamiğine sahiptir. Bu yüzden yurtlanma deneyimi, zorla göçertilmiş kadınların anlatılarında izlenebildiği gibi, evle, süreklilikten ve güvenden doğan bir aidiyet ilişkisi, bir binadan yaşam bağlamına doğru genişleyebilen bir anlam çokluğu gerektirir. Zorunlu göç bağlamında, ev alanının bir direniş alanı olarak kurulabilmesi, bu koşula bağlı gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (1992).*Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği*. İstanbul: Beyan.
- Bhattacharjee, A. (1997).The Public/Private mirage: Mapping homes and undomesticating violence work in the South Asian immigrant community.M. Alexander ve C. Mohanty (Der.), içinde,*Feminist Genealogies, Colonial Legacies, Democratic Futures*. New York: Routledge.
- Bora, A. (2009).Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner.*Cins Cins Mekan*. A. Alkan (Der), içinde, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çağlayan H., Özar Ş., Tepe A. (2011).*Ne Değişti: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*. İstanbul: Ayizi.
- Giles, W. (2008).Gendered violence in war: reflections on transnationalist and comparative frameworks in militarized conflict zones. Doreen Indra (Der.), içinde, *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. ABD: Berghahn Books.
- Hartmann, H. (2006).*Marksizim'le Feminizmin Mutsuz Evliliği*. G. Aygen (Çev.) İstanbul: Agora.
- HÜNEE. (2006). "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Indra, D. (2008). Not a 'room of one's own': Endengering forced migration knowledge and practice". Doreen Indra (Der.), içinde, *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. ABD: Berghahn Books,
- Jaggar, A. M. (1983).*Feminist Politics and Human Nature*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Keser, İ. (2011).*Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç*. Ankara: Ütopya Yayınları.

- Khattak, S. G. (2003). Insecurity: Afghan refugees and politics in Pakistan. *Critical Asian Studies*. 35, 195-208.
- Küçükırca, İ. A. (2001). *Home and Homelessness*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Graduate School of Binghamton University, New York
- Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr'dan 'Tanıyarak Dışlama'ya*. İstanbul: İletişim.
- Tamang, R. (2009). Afghan forced migration: Reaffirmation, redefinition and politics of aid. *Asian Social Science*, 5 (1).
- Willam, J. (2006). Internally displaced persons in Sri Lanka. Paula Banerjee (Der.), içinde, *Women and forced migration: A compilation on IDP and refugees*. Mahanirban Calcutta Research Group: Kolkata.
- Young, I. M. (1981). Beyond the unhappy marriage: A critique of the dual systems theory. Lydia Sargent (Der.), içinde, *Women and Revolution : A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston, MA. : South End Press.
- Young, I. M. (2005). House and home: Feminist variations on a theme. *On Female Body Experience: "Throwing Like a Girl" and Other Essays*. Oxford.
- Zaretsky, E.(1973).Capitalism, the family and personal life. *Socialist Revolution*, 13-14
- . (1974). "Socialist Politics and the Family", *Socialist Revolution*, 19.
- .(1976). *Capitalism, the Family and Personal Life*. New York: Harper & Row.

¹ Pala, Asena. *Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2013.

²Canan. 17.01.2013.

³Gülten. 04.04.2012.

⁴Canan. 17.01.2013.

⁵Zorunlu göç sonrası merkezi yönetimin "iyileştirme" çalışmalarından biri olan KDRP⁵, 1994 yılında yerinden edilen ailelerden eski yerleşimlerine geri dönmeyen gönüllü olanların yeniden iskânı ve buyenid eniskânı sürdürülebilir olması için gerekli ekonomik ve sosyal alt yapının oluşturulabilmesi için öncelikle Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, 2000 yılından sonra ise İl Özel İdareleri tarafından yürütülmek üzere uygulamaya konulan bir projedir (TOHAV). Proje kapsamında 144.158 kişinin köylerine geri dönüş sağladığı bildirilmiş olsa da, bu rakamın güvenilirliği kuşkuyla karşılanmış ve bu proje de birçok açıdan eleştiriye tabi tutulmuştur (TOHAV).

-
- ⁶Fatma. 11.09.2012.
⁷Zelal. 18.01.2013.
⁸Nergis. 25.04.2012.
⁹ Derya. 13.09.2012.
¹⁰Aysel. 25.04.2012
¹¹Naile. 14.01.2012.
¹²Hanım. 11.09.2012.
¹³Nergis. 25.04.2012.